

Інна ЛОБАНОВСЬКА,

зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Наталія ГРУДІНІНА,

наук. співробітник ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Удосконалення традиційних карткових систематичних каталогів

У статті обґрунтовується необхідність функціонування традиційних карткових каталогів бібліотек, здійснення постійного контролю за якістю систематичних каталогів, їх удосконалення та підтримання в належному стані у поєднанні з електронним каталогом. Це дозволить створити таку інформаційно-пошукову систему бібліотеки, яка практично запобігатиме втраті інформації, забезпечить максимальну оперативність і повноту пошуку, максимально задовольнятиме інформаційні запити користувачів.

Ключові слова: карткові каталоги, бібліотечні каталоги, систематичні каталоги, електронні каталоги, інформаційно-пошукові системи, система каталогів і картотек, довідково-пошуковий апарат, автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи (АІБС), пошук інформації, інформаційні запити, каталогізація.

In the article the necessity of functioning of traditional card-table catalogues of libraries, realization of permanent control after quality of systematic catalogues, their improvement and maintenance in good conditions in conjunction with the electronic catalogue is grounded. It allows to create such information-search system of library which will prevent the loss of information, will provide maximum efficiency and completeness of the search, will fully satisfy the informative needs of users.

Keywords: card-table catalogues, library catalogues, systematic catalogues, electronic catalogues, information-search systems, system of catalogues and card indexes, information search system, automated information library systems (AILS), information search, information requests, cataloguing.

Сьогодні перед бібліотеками стоїть завдання не тільки зібрати у своїх фондах якнайбільше різноманітних документів, але й зробити їх доступними для користувачів, розкрити їхній зміст. Тому одним з провідних напрямів діяльності бібліотек є надання відомостей як про всю сукупність документів, так і про наявні одиничні носії інформації. При цьому бібліотечні фонди мають бути опрацьовані таким чином, щоб вимоги користувачів у найкоротші терміни отримувати вичерпну інформацію про документи – збігалися з можливостями бібліотеки надавати її. Цьому сприяють каталоги, бази даних, бібліографічні та реферативні видання. Інформація в них має бути систематизована й представлена у такому вигляді, який дасть змогу здійснювати швидкий і результативний пошук. Це можливо лише за наявності та ефективного використання об'єднаних у Систему бібліотечних каталогів і картотек [14]. Адже без каталогів будь-яка бібліотека з найбагатшими фондами – всього-на-всього сховище цінної інформації, недоступної для користувачів.

Упроваджені в практику роботи бібліотек інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) охоплюють усі бібліотечні процеси, у т. ч. й каталогіза-

цію. Створення власних електронних каталогів (ЕК) бібліотеками різних типів і видів, з різними обсягами фондів є сьогодні пріоритетним напрямом їхньої діяльності. Але незважаючи на це, більшість бібліотек ще як мінімум 10–15 років продовжуватимуть паралельно вести традиційні карткові каталоги, а деякі не відмовляться від них ніколи. Причин тут багато. Це і недостатнє матеріально-технічне забезпечення бібліотек, фізичні, психологічні та інші чинники, через які окремі користувачі не можуть або не бажають працювати з електронними каталогами. Варто відзначити й недосконалість програмного забезпечення та засобів зв'язку в бібліотеках, які не гарантують надійності й безперебійності доступу до ЕК і збереження інформації. Але, в першу чергу, і користувачі, і фахівці бібліотек відзначають недостатню, порівняно з картковими каталогами, особливо систематичними, якість ЕК з точки зору повноти й точності (релевантності) пошуку [3; 4; 11; 13; 16].

Майже кожний, хто приходить до бібліотеки, розпочинає роботу з відвідування каталожного залу. Працюючи з систематичним каталогом (СК), користувачі знайомляться з його структурою, при правильному його оформленні одразу знаходять

ділення, що відображають різні види документів: бібліографічні, довідкові, навчальні та інші. У ході опитування користувачів з'ясувалося, що рівень задоволеності результатами пошуку залежить від результату, а не від часу, витраченого на пошук у каталозі [13].

Електронний каталог – це особливе середовище, що потребує спеціальних навичок, знань, серед яких: робота з комп'ютером, вибір полів для пошуку (автор, назва, предметні рубрики, ключові слова, види документів, видавництва, серії, роки видання), грамотне формулювання запиту, знання стратегії й тактики пошуку, оформлення результатів пошуку тощо.

Системи пошуку в картковому і електронному каталогах дуже відрізняються, відповідно й ставлення до них різне. Якщо у першому випадку користувач, будуючи свій пошуковий шлях, іде від ділення до ділення, то в другому – задані параметри пропонують уже сформований блок інформації. Таким чином, традиційний пошук вимагає творчого підходу, а користуючись ЕК, ми маємо справу зі споживанням готового продукту.

На жаль, сьогодні майже всі впроваджені в бібліотечну практику автоматизовані інформаційно-бібліотечні системи (АІБС) мають низьку ефективність пошуку запитів тематичного (змістового) характеру порівняно з аналогічним результатом пошуку в картковому СК. Тому ЕК не може повністю замінити традиційні СК. Головна перевага ЕК – оперативність, але цей критерій ніколи не виступав на перший план під час роботи з СК. Навпаки, користувачі ніби «спілкувалися» з каталогом, самостійно оцінюючи при цьому інформацію, що міститься в бібліографічному записі. Спочатку існувало припущення, що ЕК зможе замінити при змістовому й тематичному пошуку інформації карткові каталоги. Цього, однак, не сталося. Тому сьогодні в жодній бібліотеці питання про закриття СК навіть не обговорюється, оскільки існуючі ЕК виконувати їхні функції (принаймні, поки що) не здатні.

В ідеальному варіанті поєднання карткового каталогу і ЕК – справа важлива й корисна як для бібліотеки, так і для користувачів. Останній прискорює пошук необхідних документів, допомагає в обліку книжкового фонду, зміцнює інформаційне ядро бібліотеки. Картковий каталог є традиційним джерелом інформації в усіх випадках, особливо у разі непередбачених неполадок технічних засобів ЕК. Картковий каталог повинен зберегтися як стратегічне джерело інформації й засобу пошуку навіть за ідеальних умов, за наявності у кожній

бібліотеці сертифікованого програмного забезпечення, максимального пристосування до швидкої та ефективної роботи з систематизації й предметизації, використання загальноприйнятих словників та довідників, джерел безперебійного живлення й генераторів аварійного струму на правах бібліотечного обладнання тощо.

Для більшості бібліотек було б надзвичайно важливо зберегти систематичний пошук в ЕК, даючи користувачеві дві можливості:

- глибше ознайомитися зі структурою та змістом класифікаційної системи «згори донизу», за ієрархією, та самостійно вибрати той класифікаційний індекс, який найбільше відповідає запиту користувача (але справа в тому, що ефективний пошук за класифікаційним індексом – опція, присутня далеко не у всіх програмах ЕК);
- знайти класифікаційний індекс за абетково-предметним показником (АПП) і після цього одразу ж перейти на перелік бібліографічних записів (БЗ), які мають цей індекс.

Ці дві можливості традиційно, протягом багатьох років, надавалися за допомогою карткових СК, забезпечених картковими АПП (відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.59:2003 *Індексування документів. Загальні вимоги до систематизації та предметизації* ведення АПП як частини СК є обов'язковим для бібліотек країни). Такий пошук – природний для читачів, тому що вся система освіти побудована за систематичним принципом. У нашій країні, як і в будь-якій іншій, навчання ведеться за «предметами», тобто за галузями знань, окремими науками, сферами практичної діяльності та їх підрозділами. У традиційному картковому СК не виникає проблеми переходу на ступінь вище або нижче в ієрархічному ланцюгу. Цей шлях пошуку простий і зрозумілий, тому що забезпечений системою каталожних роздільників.

У Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського, як і в багатьох інших бібліотеках, електронний каталог був започаткований у 2003 р. ЕК є машинозчитуваним бібліотечним каталогом, який поєднує в собі функції абеткового, систематичного й предметного каталогів. Він універсальний за змістом; розкриває склад і зміст документів різними мовами, що становлять фонд бібліотеки, незалежно від того, на яких носіях інформації (друкованих, аудіовізуальних, електронних тощо) вони представлені; передбачає вільний доступ до фондів бібліотеки й реалізацію багатоаспектного пошуку інформації. Доступ до нього здійс-

снюється як у локальній мережі бібліотеки, так і через веб-портал. Але традиційні карткові каталоги бібліотеки залишаються актуальними, адже поки що тільки вони можуть задовольнити різноманітні інформаційні запити користувачів у повному обсязі.

У 2007 р. в ході фундаментального дослідження за темою «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (керівник – директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, канд. іст. наук П. І. Рогова) за науковим напрямом «Розкриття змісту всеукраїнського інформаційного ресурсу в традиційній та електронній формі» розпочалася робота з удосконалення традиційного довідково-пошукового апарата бібліотеки.

Актуальність роботи визначається тим, що розвиток бібліотечної та інформаційної науки й практики, застосування ІКТ, поширення принципів демократизації на діяльність бібліотек загалом, й освітянських зокрема, вимагає наукового підходу до формування Системи каталогів і картотек (СКіК) як складного системного утворення, високого рівня виконання всіх процесів каталогізації, централізованого наукового опрацювання документів на основі найновіших досягнень теорії та практики каталогізації з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду роботи.

Провідне місце в СКіК займає Центральний систематичний каталог. Центральний систематичний каталог документів українською й російською мовами (ЦСК) є складовою «Системи каталогів і картотек Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського», створеної згідно зі складом і структурою фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як національного галузевого книгосховища й депозитарію документів з питань педагогічної та психологічної тематики. ЦСК розкриває зміст фонду Бібліотеки за галузями знань. Він призначений як для читачів, так і для службового користування. У ЦСК представлені фонди головного приміщення і філії Бібліотеки. До нього включаються бібліографічні записи документів українською й російською мовами різних видів документів на різних носіях інформації. У каталозі представлено всі наявні в Бібліотеці передруки творів і повторні видання. Структура ЦСК зумовлена Універсальною десятиковою класифікацією (УДК) та галузевими робочими таблицями класифікації, створеними в результаті уточнення й деталізації таблиць УДК відповідно до профілю, особливостей і потреб Бібліотеки.

Основними документами, що визначають порядок організації, ведення й редагування ЦСК є чинні державні стандарти з питань каталогізації, таблиці УДК, а також інструктивно-нормативні та методичні матеріали про порядок організації систематичних каталогів [1; 2; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12].

ЦСК був заснований як систематичний каталог наукової бібліотеки Інституту педагогіки. Після об'єднання бібліотеки інституту з Центральною освітянською бібліотекою Міністерства освіти і науки України й створенням Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, функції всіх бібліотечних каталогів змінилися, старі каталоги перестали відповідати вимогам, які до них висуваються і не здатні повною мірою задовольняти інформаційні потреби користувачів.

Сьогодні ЦСК складається з двох частин – старої законсервованої, започаткованої у 1945 р. за таблицями Десяткової класифікації (М., 1932), що використовувалися в той час у бібліотеці інституту, та нової – започаткованої у 2000 р. за новими таблицями УДК (К., 2000). Між цими таблицями, і, відповідно, між двома частинами каталогу існують істотні відмінності, що виникли через внесення до таблиць численних змін і доповнень, які своєчасно не були відображені в ЦСК. Це утруднює пошук інформації та унеможливує ведення єдиного абетково-предметного покажчика до обох частин ЦСК. Застарілі назви рубрик каталогу не відбивають сучасного стану розвитку науки й практики. Деталізація розділів надто загальна й не дає змогу вести пошук за окремими питаннями. Багато роздільників затерті, поламані або й зовсім відсутні. Погіршення стану каталогу відбулося з об'єктивних причин, серед яких слід назвати внесення змін і доповнень до таблиць класифікації та необхідність у зв'язку з цим оперативної перебудови каталогу, а також недостатньо чіткої системи класифікації, через що однорідна інформація потрапила до різних розділів. Із суб'єктивних причин варто виокремити різну кваліфікацію попередніх систематизаторів, неуважність, помилки під час розстановки карток, друкарські помилки тощо.

Для оцінювання якості каталогу та визначення шляхів його удосконалення було критично проаналізовано стару частину ЦСК для з'ясування таких запитань:

- чи може ЦСК за існуючою схемою класифікації надавати повну інформацію про документи, які він відбиває;
- чи може бути зменшений час пошуку інформації за рахунок простої зміни структури ЦСК;

- чи достатньою мірою продубльовано відомості про кожний документ з позиції його багатоаспектного відображення;
- чи відповідає деталізація ЦСК реальному поточковій інформації й тематиці запитів.

Аналіз стану ЦСК дав негативні відповіді на ці запитання, що спонукало розпочати докорінну перебудову каталогу. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба провести суцільне науково-методичне й технічне редагування ЦСК, спрямоване на виправлення вказаних недоліків, яке й було розпочато в експериментальному режимі наприкінці 2006 р.

Метою роботи стало забезпечення повноцінного доступу до інформаційних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомилинського за допомогою традиційного довідково-пошукового апарата.

Завданням дослідження визначено приведення відповідно до вимог чинних стандартів та інструктивно-нормативних документів структури, змісту й оформлення Центрального систематичного каталогу бібліотеки та усунення виявлених недоліків, а саме:

- використання застарілих індексів і рубрик УДК;
- розтікання інформації, коли однакові або близькі за змістом документи потрапили до різних розділів каталогу;
- скупчення під одним індексом різномірної інформації, коли за одним роздільником без деталізації накопичилися картки на документи різного змісту, що потребують обов'язкового розмежування;
- невідповідність змісту документа тематиці розділу, в якому містяться відомості про цей документ;
- застарівання інформації;
- застарівання окремих розділів каталогу й необхідність організації нових унаслідок внесення до класифікаційних таблиць змін і доповнень.

Перед початком редагування було виявлено напругами, за якими можливе поглиблення, розвиток тематики. Для цього вивчалися запити користувачів, аналізувався потік інформації з тематики поповнення фондів бібліотеки, вивчалася спеціальна фахова література.

Робота з основним масивом ЦСК здійснюється у двох напрямках: редагування структури (побудова та деталізація розділів) та редагування змісту (наповнення розділів).

По закінченні роботи очікується поліпшення якості ЦСК, зокрема:

- розширення доступу користувачів до інформаційних ресурсів бібліотеки;
- уточнення, доповнення й прийняття методичних рішень з питань каталогізації;
- удосконалення галузевих робочих таблиць класифікації;
- поповнення й редагування АПП до ЦСК.

Редагування планувалося здійснити за декілька етапів. У 2006 р. було завершено роботи першого (підготовчого) етапу, зокрема:

1. Досліджено джерельну базу з питань редагування систематичних каталогів бібліотек.
  2. Визначено характер майбутнього редагування, а саме: суцільне науково-методичне й технічне.
  3. Визначено обсяг і приблизні терміни роботи з ЦСК.
  4. Встановлено обсяги окремих розділів, які підлягають редагуванню.
  5. Складено перспективний план редагування ЦСК.
  6. Проаналізовано зміни та доповнення до таблиць УДК станом на 2006 р. (з наступним їх відслідковуванням і врахуванням).
  7. Складено робочу порівняльну таблицю за новою та старою класифікаційними системами для перебудови ЦСК з урахуванням змін, доповнень і деталізації таблиць УДК.
  8. Визначено розділи ЦСК для переведення до архівної частини.
  9. Усі розділи ЦСК оформлено тимчасовими роздільниками із зазначенням на них нових індексів УДК з сучасними формулюваннями рубрик.
  10. Здійснено перестановку всіх розділів каталогу згідно з новими таблицями УДК.
  11. Внесено зміни у зовнішнє оформлення каталогу у зв'язку з перестановками: оформлено тимчасові етикетки відповідно до нових індексів УДК й заново пронумеровано шухлядки ЦСК.
  12. Здійснено експериментальне суцільне редагування загального відділу каталогу для визначення нормативу часу (приблизний норматив часу на редагування ЦСК становить 0,083 год./карт.) [15].
  13. У ході виконання робіт започатковано робочу картотеку, де збираються картки, зміст яких незрозумілий, або такі, що помилково потрапили до розділу під час розстановки через подібність у написанні індексу (так звані заставки), неправильно індексовані тощо.
- Протягом 2007–2008 рр. тривала робота, яка під-

твердила правильність методики редагування традиційних карткових каталогів, викладеної в методичних рекомендаціях, розроблених фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [7].

Під час редагування змісту здійснювався суцільний перегляд ЦСК і визначалася правильність наповнення розділів за тематикою, а також перевірялася відповідність проставлених на картках і роздільниках індексів вимогам централізованої класифікації, а саме:

- адекватність індексу, тобто його відповідність смислово змістові документів;
- відповідність змісту карток темі розділу;
- деталізація індексів;
- дотримання ряду переважного використання індексів;
- відсутність дублювання редагованої тематики в іншому розділі ЦСК.

У результаті проведеної роботи поліпшилося обслуговування користувачів у залі каталогів черговими бібліографами; значно зросла ефективність і якість пошуку; користувачі отримали можливість здійснювати пошук самостійно, без допомоги бібліотечних працівників; зменшився час пошуку необхідної інформації; з'явилася можливість використовувати АПП до обох частин каталогу.

Ми поділяємо точку зору багатьох бібліотечних фахівців [3; 4; 11; 13; 16], що, не зважаючи на деякі переваги електронного каталогу, замінити традиційний на даному етапі він не може. Повинні пройти роки, поки бібліотечний світ буде готовий відмовитися від паперових носіїв і повністю перейти на автоматизовані системи. Паралельне обслуговування за допомогою старих (карткових) і нових (електронних) засобів інформації ще довго триватиме у бібліотеках.

Таким чином, постійний контроль за якістю традиційного систематичного каталогу та його удосконалення у поєднанні з електронним каталогом дасть змогу створити таку інформаційно-пошукову систему бібліотеки, яка практично запобігатиме втраті інформації, забезпечить максимальну оперативність і повноту пошуку, повною мірою задовольнятиме інформаційні запити користувачів.

Список використаної літератури

1. Библиотечные каталоги [Текст] : учеб. для библиотеч. ин-тов культуры, пед. ин-тов и ун-тов / под ред. Г. И. Чижковой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Книга, 1977. – 303 с.
2. Карачинська, Е. Т. Бібліотечні каталоги [Текст] : навч. посіб. / Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова. – Х. : Основа, 1992. – 160 с.
3. Лифанова, Т. И. Еще раз о каталогах [Текст] // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 12. – С. 53–54.
4. Онистрат, Н. Електронні та карткові інформаційно-пошукові системи бібліотеки: питання взаємодії [Текст] / Надія Онистрат // Бібл. форум України. – 2007. – № 2 (16). – С. 14–16.
5. Организация, ведение и редактирование систематических каталогов и алфавитно-предметных указателей к ним в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина [Текст] : инструкции и метод. рекомендации / [сост.: Н. Н. Герасченко и др.; отв. ред. Э. Р. Сукиасян]; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. – 2-е изд., доп. и перераб. – М., 1986. – 127 с.
6. Положення про центральний систематичний каталог Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського [Текст] / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – Затв. 30.06.2005 р. – К., 2005. – 4 с. – Рукопис.
7. Традиційні каталоги наукових бібліотек освітньої галузі: організація, ведення й редагування [Текст] : метод. рек. / [уклад.: І. Г. Лобановська та ін.; за заг. ред. І. Г. Лобановської]; АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2006. – 166 с.
8. Редагування систематичних каталогів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського [Текст] : інструкція / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – Затв. 30.06.2005 р. – К., 2005. – 3 с. – Рукопис.
9. Седих, В. В. Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи [Текст] : навч. посіб. / В. В. Седих, Г. П. Терентьєва, В. К. Удалова ; Харків. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2003. – 193 с.
10. Систематический каталог [Текст]: практ. пособие / [сост. Э. Р. Сукиасян]. – М. : Кн. Палата, 1990. – 181 с.
11. Скоробогатов, В. М. Каталоги карточный и электронный: общее и особенное. Диалог профессионалов [Текст] / В. М. Скоробогатов, Э. Р. Сукиасян // Науч. и техн. б-ки. – 2005. – № 12. – С. 15–24.
12. Сукиасян, Э. Р. Библиотечные каталоги [Текст] : метод. материалы / Э. Р. Сукиасян. – М. : ИПО Профиздат, 2002. – 192 с. – (Сер. «Соврем. б-ка»; вып. 19).
13. Сукиасян, Э. Р. Пришло ли время «закрывать» систематический каталог? [Текст] // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 12. – С. 18–30.
14. Сукиасян, Э. Р. Система каталогов и динамика развития современной библиотеки [Текст] / Э. Р. Сукиасян // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 4. – С. 18–33.
15. Технологічні карти на основні процеси в роботі відділу наукового опрацювання й каталогізації документів [Текст] / уклад. І. Г. Лобановська; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2007. – 17 с. – Рукопис.
16. Цьцурина, Г. Ф. И традиционный, и электронный: размышления у каталогов [Текст] / Г. Ф. Цьцурина // Библиография. – 2004. – № 3. – С. 10–13.